

**„ JERTFA ZIDIRII ”
ȘI RELICVELE SALE BĂNĂȚENE**

Stancovici Milena
Timișoara

Pornind de la dorința ca obiectul demersului nostru să îl constituie riturile de construcție propriu-zise, și anume: practici legate de alegerea locului de întemeiere, de temelie, de căpriori și acoperișuri, de terminarea construcției și nu în ultimul rând de intrarea în casă nouă și luarea acesteia în folosință, ajungem la concluzia că spectaculozitatea începutului și a jertfei, nu egalează cu nici un alt moment al construcției.

Așadar, fiind convinși de acestea, ne-am propus ca în această lucrare să amintim și consemnăm, astăzi parțial uitate și marginalizate practici, obiceiuri și credințe bănățene legate de începerea zidirii unei construcții, dar și a jertfei aduse cu această ocazie.

Pentru a investiga acest subiect trebuie mai întâi să precizăm că pentru noi, expresia „a aduce o jertfă” înseamnă a renunța la ceva care are valoare. Conotațiile însă se schimbă de la cultură la cultură, deviind în diferite feluri de la sensul original al cuvântului care înseamnă „a aduce o ofrandă unui zeu” sau „a consacra”. Dar, dacă vrem să apreciem sensul sacrificiului trebuie să lăsăm deoparte expresiile idiomatice de acum și să ne întoarcem la ideea de bază. Sacrificiul provine din culte, din ritualurile de venerație, din practicile religioase sfinte ale umanității. El este o componentă esențială a comportamentului lui *homo religiosus* din toate timpurile.

În dicționarele explicative ale limbii române, cuvântul *sacrificiu* comportă două sensuri principale: 1. renunțare voluntară la ceva (prețios sau considerat ca atare) incluzând jertfirea de sine; 2. ofrandă rituală adusă unei divinități, în cadrul căreia se jertfește o ființă¹. Este clar că sensul primar al acestui neologism latin este cel de „ofrandă rituală adusă unei divinități” dar, nu trebuie omis nici faptul că termenul include atât actele de sacrificare păgâne, cât și *jertfa euharistică* – „centrul cultului liturgic, care actualizează în timpul Liturghiei jertfa unică de pe cruce a lui Hristos, când darurile se sfințesc și se prefac în trupul și sângele Lui”².

Deci, universal cunoscut în toate mitologiile, sacrificiul este un ritual care constă în a ceda divinității un bun aparținând celui care îl oferă în scopul de a îndeplini o obligație divină, sau un act liber asumat de donator în scopul de a

LITERATURĂ

suscita bunăvoința sau de a aduce mulțumire pentru binefaceri deja acordate. Dar, indiferent de definiție, reținem sensul de bază conform căruia „orice creație și, implicit, orice izbândă a omului nu accede spre durabilitate decât cu prețul trudei, al jertfei, adesea supreme”³³.

Tot astfel, și „construirea unei case este prilejul cu care se poate asigura, în mentalitatea magică, viitorul familiei, liniște din partea ființelor demonice, sănătate și viață lungă, înțelegere între soți, trai îndestulat etc., prin așezarea în temelie a unor elemente cu mari potențe magice”³⁴.

Acest obicei, al „jertfei zidirii”, atestat în toate culturile și la toate popoarele în arealul european, îndeosebi la popoarele scandinave și la cele baltice, la popoarele din Peninsula Iberică, dar și la cele din Peninsula Balcanică, a fost consemnat de etnografi și pe tot spațiul românesc.

Astfel, obiceiul a fost atestat și în marea majoritate a localităților bănățene unde persista credința, consemnată de regretatul cercetător bănățean Vasile Tudor Crețu, conform căreia „nimic în lumea asta nu țină dacă n-are la talpă viață pră care să să sprijoaie !”³⁵.

Trebuie precizat că încă în formele lor cele mai vechi, obiceiurile zidirii pretindeau sacrificarea unor oameni.

Deși mulți cercetători au constatat că pentru spațiul românesc indicii sigure cu privire la oamenii zidiți sunt extrem de rare, aproape inexistente, dorim să prezentăm în continuare o referință documentară din Banat conform căreia, atunci când a fost restaurată Biserica Mică din Lugoj, „în temelie iconostasului s-a găsit zidit (...) scheletul unui copil”³⁶.

Potrivit etnologului bănățean Aurel Turcuș, „acel schelet de copil ar constitui o dovadă arheologică – unică în țara noastră și, din câte știm în partea sud-estică a Europei – privind jertfirile ritualice ale unor copii, prilejuite de realizarea construcțiilor de mare însemnătate”³⁶.

Cercetătorii susțin că această practică ar fi fost generată de faptul că, în vechime, ofranda umană preferată erau copiii și tinerii, băieți și fete, deoarece se considera că sângele lor „proaspăt” și plin de vigoarea și de seva vieții, așezat la temelie construcției ar asigura durabilitatea acesteia.

În sprijinul acestei supoziții amintim că o seamă de limbi indo-europene păstrează în vocabularul lor legătura dintre noțiunile de „jertfă” și „proaspăt, copil și tânăr”. De pildă în limba rusă, cuvântul *svežij* „proaspăt” e înrudit cu *sveževat* „a tăia în bucăți” (victima), cuvântul *molodoj* „tânăr” e înrudit cu sârbo-croatul *leda* și lituanianul *ledina* care înseamnă „lucru nou”, dar și cu latinescul *letum* „moarte”³⁷.

Despre sacrificiile umane practicate în trecut mai ales la ridicarea unor edificii sacre, stau drept mărturie indirecte baladele populare (de tipul „Meșterul Manole”), dar și o seamă de legende, mărturii istorice sau chiar atestări arheologice privitoare la multe cetăți sau mănăstiri.

Înlocuirea jertfei umane cu un simulacru al ei este reflectată în cultura tradițională românească în obiceiul *luării umb și în instituția vânzătorilor deumbre*⁸, existentă și la popoarele slave vecine.

Conform unei străvechi credințe, existentă încă în Egiptul Antic, umbra este o dublură a omului și un echivalent al sufletului, de aceea „din punct de vedere magic, aceasta avea importanță egală cu sacrificarea aieva a omului, întrucât cel cu umbra zidită avea să decedeze în momentul isprăvirii edificiului sau nu târziu după aceea, întâmplare ce favoriza însuflețirea clădirii respective”⁹.

Legenda înhumării *umbrei furate*, fie a unei rude, a unui om sănătos, fie dimpotrivă a unui om sărac, bolnav sau dușman este cunoscută și în anumite localități din Banat.

Drept exemplu, amintim aici legenda consemnată de către cercetătorul bănățean Mihai Radan, potrivit căreia în perioada anilor 1855-1863, în timpul construcției căii ferate dintre Oravița și Anina, a fost prinsă și încrustată în fundația podului peste Lișava umbra unui ciobănaș¹⁰.

În continuare, autorul precizează că obiceiul, deși practicat cândva în localitatea sa natală Carașova (jud. Caraș-Severin), a suferit degradări succesive, cauzate probabil de evoluția mentalității populare.

Un alt exemplu din zona Banatului, este cel amintit în volumul *Scieri* al lui Nicolae Stoica de Hațeg, în care prezentând împrejurimile Mehădiei, autorul notează: „Aici, pe un mic munte din apropiere, se află un turn și o ruină-fortăreață, numită în românește Pergan (...). Românii au înălțat turnul prin meșterul Manolia. Iar acesta pentru că lucrarea nu-i reușea, ci era mereu dărâmată de furtună, a încastrat în zid umbra soției sale, atunci când la prânz i-a adus mâncarea de la Mehădia și l-a găsit la lucru. Ea s-a întors acasă și a murit, el însă și-a încheiat lucrarea fără altă piedică. Așa spune legenda.”¹¹.

Dar cu timpul și acest obicei a suferit puternice reduții, în cele din urmă el devenind necesar doar la zidirea bisericilor ori a edificiilor de interes public.

Într-o altă secvență s-a renunțat și la îngropatul umbrei, obiceiul pășind în următoarea etapă abia când practica a trecut la înhumarea în zidurile construcțiilor a elementelor de natură *animală, vegetală sau minerală*.

Referitor la prima categorie, menționăm că rămășițe ale acestui sacrificiu, întâlnite în localitățile din Banat, sunt cel mai des legate de imolarea în temelie a unui pui de găină, a unei găini sau a unui cocoș, în general vii.

”Înhumarea acestora era percepută în mod conștient ca o răsplată, ca o dijmă, ca un târg, ca o răscumpărare ce trebuie să i se facă puterii supranaturale, în schimbul vieții omenești.”¹².

Drept exemplu, prezentăm în continuare câteva dintre răspunsurile autentice referitoare la acest obicei înregistrate în arealul bănățean:

- „puiul este jertfa prin care se plătește dijma pământului, ca să fie casă răscumpărată” la Carașova (jud. Caraș-Severin), „acela să fie

LITERATURĂ

mortul casei, ca să nu moară și altcineva” la Vărădia (jud. Caraș-Severin), „să trăiască capul casei” la Cladova (jud. Arad), „unde cade capul, acolo se ridică construcția” la Bârsa (jud. Arad)¹³;

- „se pune cap de pasăre, ori de pui, ca să poată lucra zidarii” la Mehadica (jud. Caraș-Severin), „un cap de cocoș ori de găină [se pune] la colțul de unde începea lucrarea, ca să fie cap de oameni, adică moștenitori” la Borlova, comuna Turnu Ruieni (jud. Caraș-Severin), „în pereți se zidea un pui viu” la Cenad (jud. Timiș), „un cap de cocoș, ori de găină sau un pui negru viu” la Seitin (jud. Arad), „un cap de cocoș, ca să nu ceară casa om, când o fi gata” la Mehadica (jud. Caraș-Severin), la Socodor, Șimand, Vinga (jud. Arad), „la temelie se pune un pui viu, acum se pune capul puiului” la Foeni (jud. Timiș)¹⁴;
- „sub fundamentul la clădirea unei case, când se pune talpa casei, se face bortă în talpă în care se încheie și se pune acolo: capuri de găină, de cîne sau de vită, apoi agheasmă, tămîie și sare la toate patru cornurile, ca să le meargă bine. Astea le pune o babă cu cuvintele: «Să ferească D-zeu casa de fulger, de foame, de boale; sfințită să fie casa; pîne și sare să fie în ea.»”¹⁵;
- „orice casă trebuie să aibă un cap: dacă este de cocoș va conduce bărbatul, dacă este de găină va conduce femeia” la Carașova (jud. Caraș-Severin)¹⁶.

Precizăm aici că „zidirea în temelie a casei a capetelor de păsări, animale, a puilor vii, cu frecvență mai mare sau mai mică și cu diferențe funcțional-morfologice mai mult sau mai puțin notabile, se întindea pe un vast areal: în nord până în Subcarpații și Carpații Meridionali, la vest până dincolo de culoarul Timișului, depășind în sud limitele Dunării și ajungând până în Banatul sârbesc.”¹⁷

Observând că forțele pământului pot fi satisfăcute și cu sacrificii mai puțin dureroase, ritualul a suferit o semnificativă îmblânzire, iar tributul pe care omul l-a oferit de atunci încolo a fost din ce în ce mai mic, ajungându-se chiar la a se zidi următoarele: diverse *produse agricole*¹⁸ (grâu, porumb, fasole), *zahăr*¹⁹, *flori de busuioc*²⁰ etc.

Deasemenea, se așezau în temelie sticle cu *vin* sau cu *rachiu*: „sub temelie se pune o sticlă cu rachiu” la Naidăș (jud. Caraș-Severin), „vin se pune” la Șiria (jud. Arad)²¹; cu *apă sfințită (aghiazmă)*: „se pune apă sfințită, să fie locul sfințit” la Cărbunari, Cornereva, Eftimie Murgu, Lăpușnicu Mare, Naidăș (jud. Caraș-Severin), „ca să fie casă curată” la Brestovăț, Cenad, Făget, Foeni, Jebel, Tomești, Pustiniș (jud. Timiș), „să nu se apropie lucrul rău de casă” la Cladova (jud. Arad)²²; cu *untdelemn*: „untdelemn sfințit se pune” la Lăpușnicu Mare (jud.

Caraș-Severin), la Jebel, Sârbova (jud. Timiș)²³, „pentru ca zilele stapânului să se scurgă ușor și să fie senine și curate ca untdelemnul” la Gurahonț (jud. Arad)²⁴.

Unul dintre riturile cele mai răspândite pe întreg teritoriul țării, constă însă în așezarea la temelia construcției a *fierului* (monede, potcoave etc.) considerat ca fiind aducător de noroc. Drept urmare și în zona Banatului obiceiul ocupă un loc preferențial, cu precizarea că există însă diferențieri de la o localitate la alta, atât în ceea ce privește funcțiile magice ale acestora, cât și cele referitoare la locul zidirii. Astfel, zidirea unei monede în fundamentul construcției ar aduce „noroc și bogăție” la Cărbunari, Lăpușnicu Mare, Mehadica, Șopotu Nou (jud. Caraș-Severin), „se puneau bani, să se știe ce bani erau când s-a făcut casa” la Gavojdia (jud. Timiș), „la fiecare colț se puneau bani” la Cladova, Seitin, Șerpeuș (jud. Arad)²⁵, „banii constituie plata pământului, oferită «duhurilor necurate și bolilor», pentru ca să nu se apropie de oamenii casei” la Secusigiu, Stejar, Sebiș, Buteni, Șicula, Baia, Milova (jud. Arad), Jupa, Maidan, Răcășdia (jud. Caraș-Severin)²⁶.

Ca și monedele, potcoavele constituie și ele un simbol al norocului. „Bătute pe uși sau agățate pe ramuri se credea că potcoavele captează energiile cerului și apără de duhuri rele”²⁷, în timp ce zidirea acestora, în special sub prag, avea puterea de a aduce bucurie și noroc, dar și de a oferi sănătate și tărie căsenilor²⁸.

Totodată, o modernizare extremă a ritului o reprezintă așezarea în temelia fundamentului adiverselor obiecte precum: *crucea*²⁹, *fotografiile unor persoane*³⁰, *biletele cu data construcției și numele proprietarului*³¹, *tămâie*³² etc., și toate acestea datorită evoluției mentalității populare, care a dus la modificarea structurii obiceiului. Așadar, „pe măsură ce acest fenomen a câștigat amploare, forma inițială a ritului s-a estompat tot mai mult, ieșind din sfera practicilor magice active. S-a păstrat totuși amintirea lui, pe baza căreia au fost create legende și povestiri”³³.

În final, nu ca o elucidare absolută a subiectului, ci numai ca un prilej de reflecție asupra celor expuse, am dori să subliniem că tipul de sacrificiu legat de construcții, în această zonă a țării și nu numai, se caracterizează în primul rând atât prin polivalența funcțională, cât și prin varietatea ofrandelor care au înlocuit jertfa umană ce se pune la temelia unei clădiri în trecutul mai îndepărtat al Europei, dar și în culturile arhaice de pe alte continente.

NOTE

1. *Dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975, p. 823.
2. Ion M. Stoian, *Dicționar religios*, București, Editura Garamond, 1994, p. 147.
3. Vasile Tudor Crețu, *Existența ca întemeiere*, Timișoara, Editura Facla, 1988,

LITERATURĂ

p. 59.

4. Ion Taloș, *Riturile construcțiilor la români*, în „Folclor literar”, II, Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie, 1968, p. 239.

5. Vasile Tudor Crețu, *op. cit.*, p. 61.

6. Aurel Turcuș, *Descinderi în cultura populară*, Timișoara, Editura Excelsior, 2001, p. 91.

7. M. M. Makovskij, *Sravnitel'nyj slovar' mifologičeskoj simboliki v indoevropskich jazykach*, Moskva, 1996, p. 148-149.

8. Ovidiu Papadima, *Neagoie Basarab, meșterul Manole și „vânzătorul de umbre”*, în *Meșterul Manole*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 201-202.

9. Ion Taloș, *op. cit.*, p. 248.

10. M. Radan, *U pohode tajnovitom Karașu*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2004, p. 129.

11. Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, Timișoara, Editura Facla, 1985, p. 56.

12. Monica Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideia, 1998, p. 50.

13. Monica Budiș, *op. cit.*, p. 50-51.

14. *Obiceiuri legate de construcții*, în *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic Român*, vol. II, elaborat sub coordonarea lui Ion Ghinoiu, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 259.

15. Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976, p. 166.

16. M. Radan, *op. cit.*, p. 128.

17. Monica Budiș, *op. cit.*, p. 51.

18. Jud. Timiș: Făget, Foeni, Sârbova; Jud. Arad: Macea, Seitin: („la colțul din spate al casei se pune o oală de pământ cu semințe de grâu, cucuruz, fasole”), cf. *Sărbători și obiceiuri*, p. 259.

19. Jud. Arad: Sebiș, cf. Ion Taloș, *op. cit.*, p. 241.

20. Jud. Caraș-Severin: Globu Craiovei, Băuțar, Cărbunari, Mehadica; Jud. Arad: Almaș, cf. Ion Taloș, *op. cit.*, p. 241.

21. *Sărbători și obiceiuri*, p. 259.

22. *Idem*, p. 258.

23. *Idem*, p. 259.

24. Ion Taloș, *op. cit.*, p. 240.

25. *Sărbători și obiceiuri*, p. 258.

26. Ion Taloș, *op. cit.*, p. 244-245.

27. Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994, p. 149.

28. M. Radan, *op. cit.*, p. 136.

29. Jud. Timiș: Brestovăț, cf. M. Budiș, *op. cit.*, p. 183.

30. Jud. Arad: Vinga, cf. *Sărbători și obiceiuri*, p. 260.
 31. Jud. Arad: Socodor, cf. M. Budiș, *op.cit.*, p. 184; Jud. Caraș-Severin: Carașova, cf., M. Radan, *op.cit.*, p. 128.
 32. Jud. Timiș: Berini, cf. M. Budiș, *op. cit.*, p. 183; Jud. Arad: Macea, Vinga, cf. *Sărbători și obiceiuri*, p. 260.
 33. Ion Taloș, *op. cit.*, p. 253.

BIBLIOGRAFIE

1. Monica Budiș, *Microcosmosul gospodăresc. Practici magice și religioase de apărare*, București, Editura Paideia, 1998.
2. Vasile Tudor Crețu, *Existența ca întemeiere*, Timișoara, Editura Facla, 1988.
3. *Dicționar explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei, 1975.
4. Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
5. Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, București, Editura Minerva, 1976.
6. M. M. Makovskij, *Sravnitel'nyj slovar' mifologičeskoj simboliki v indoevropejskich jazykach*, Moskva, 1996.
7. Ovidiu Papadima, *Meșterul Manole*, București, Editura Eminescu, 1980.
8. M. Radan, *U pohode tajnovitom Karașu*, Timișoara, Uniunea Sârbilor din România, 2004.
9. *Sărbători și obiceiuri. Răspunsuri la chestionarele Atlasului Etnografic*, vol. II, elaborat sub coordonarea lui Ion Ghinoiu, București, Editura Enciclopedică, 2002.
10. Ion M. Stoian, *Dicționar religios*, București, Editura Garamond, 1994.
11. Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, Timișoara, Editura Facla, 1985.
12. Ion Taloș, *Riturile construcțiilor la români*, în „Folclor literar”, II, Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie, 1968.
13. Aurel Turcuș, *Descinderi în cultura populară*, Timișoara, Editura Excelsior, 2001.

LITERATURĂ

Le mythe du sacrifice du bâtissage (d'un être) et ses réminiscences dans le Banat

(Résumé)

Dans ce travail nous avons essayé d'exposer des pratiques, des coutumes et des croyances du Banat qui de nos jours sont partiellement oubliées et marginalisées et qui portent sur le commencement du bâtissage d'une construction, mais aussi sur le sacrifice offert à cette occasion.

Dans la première partie de notre travail, nous avons rappelé quelques contes et légendes propres à la région du Banat et ensuite, nous avons présenté divers croyances et coutumes liées au sacrifice exigé par l'élévation d'un bâtiment, pratique qui à cause de l'évolution de la mentalité populaire a parcouru le chemin du sacrifice humain, des fois même de l'être le plus cher, à l'immolation de l'ombre, des êtres en général, et plus tard même au bâtissage des divers éléments d'origine végétale ou minérale.